

Az elméleti problémák között szerepelt az, hogy hogyan definiáljuk a politikai kultúra, a demokrácia illetve a politikai bal- és jobboldal fogalmait, amelyekhez az elmúlt évtizedek során gazdag teoretikus és empirikus jelentéstartalmak, továbbá időről-időre vitatott és nyitva maradt kérdések halmozódtak fel.

Az elméleti és empirikus megközelítések hasznosítása során elengedhetetlennek látom annak a kérdésnek a megfontolását, hogy mennyiben alkalmazhatók bizonyos tipológiák, eszközök egy, az illető eszköz, tipológia származásától eltérő kutatási „terepen”.

A fentiekben olvasható problémalista terjedelme láttán arra a következtetésre juthatunk, hogy nem kis kihívást jelent a politikai kultúra témájában számottevőt, maradandót hozzátenni a meglévő szerteágazó megközelítésekhez. Nehéz újat mondani egy több évtizedes hagyományokra visszatekintő, vitatott kérdésekből álló komplex problémáról.

A továbbiakban, az említett nagyobb lélegzetű munka következő lépéseként, az empirikus eredmények alapján analitikusan közelítem meg a vizsgált populációk politikai kultúráját, és arra törekszem, hogy az eddigi, többnyire részlelemzések szintjét átlépve, a tapasztalatok alapján új elméleti típusokat állítsak fel, miközben próbálok a politikai kultúra egyes elemeinek egymáshoz való viszonyát újradefiniálni, átértelmezni.

Sólyom Andrea

Iskolai szegregáció – másképpen

Az iskolai szegregáció problémáját többféleképpen is meg lehet közelíteni. Jelen tanulmány¹ célja az egyik lehetséges megközelítés bemutatása, illetve annak gyakorlati megragadása. A dolgozat elsősorban gyakorlati, saját empirikus elemzésen alapul. A vizsgálat területe a budapesti agglomerációs gyűrű, a vizsgálat tárgya a települések közötti iskolázottsági különbségek, illetve azok 1980 és 2001 közötti változása. A téma elemzésére egy kevésbé elterjedt módszert, a szegregációs indexek módszerét alkalmazom, ez indokolja az időintervallum kiválasztását is. Ezen módszer ugyanis településszintű és teljes körű, tehát nem mintavételen alapuló adatokat igényel, amelyek legegyszerűbben a népszámlálásokból nyerhetőek ki. Az elemzett időpontok így: 1980, 1990 és 2001.²

A Budapesti agglomeráció

A vizsgált időintervallumban markáns átalakulás zajlott (és zajlik még ma is) Budapest agglomerációs övezetében, amely jelentős társadalmi átrendeződéssel jár együtt. A társadalomszerkezet gyors változásának elsődleges oka a szuburbanizáció, azaz a nagyszámú betelepülő lakos megjelenése az övezetben, és ezzel párhuzamosan a ki- és átköltözések elszaporodása. A népességmozgással végbemenő folyamatok számos következménnyel járnak, a hirtelen lakosságnövekedés és lakosságátrendeződés egyik velejárója a települések közötti térbeli társadalmi elkülönülés, a szegregáció megjelenése illetve erősödése. Az elkülönülés alapja az újonnan betelepülők lakóhely választásának célirányos volta, a beilleszkedési lehetőségek gyakori hiánya, bizonyos esetekben az elkülönülés tudatos igénye. A Budapesti agglomeráció esetében ráadásul nem csak a hagyományos értelemben

¹ A tanulmány alapját a budapesti agglomeráció egyes jelenségeivel, problémáival foglalkozó (a Corvinus Egyetem Ph.D. képzésének keretein belül készülő) doktori disszertációm egyik alfejezete képezi.

² KSH (1980) Az 1980. évi népszámlálás területi adatai, Pest megye. KSH (1990) Az 1990. évi népszámlálás területi adatai, Pest megye. KSH (2001) A 2001. évi népszámlálás területi adatai, Pest megye.

vett szuburbanizációról, tehát a tehetősebb, magasabb státusú népesség fővárosból való kiköltözéséről beszélhetünk, hanem egy jóval alacsonyabb státusú népesség (budapesti életüket, lakásukat fenntartani nem képes lakosság) lakóhely változtatási kényszeréről is. A lakossági kiáramlás tekintetében meghatározó, hogy az eltérő társadalmi rétegekből érkezők, eltérő területeket választanak az agglomerációs gyűrűn belül, így megfigyelhetők, és jól körülhatárolhatóak a magasabb státusúak által preferált területek, és ettől elkülönülten találhatóak az alacsony státusúak kényszerből „választott” új lakóhelyei. A fenti folyamatoknak köszönhetően az agglomerációs településeken élők iskolai végzettségének megoszlása is nagy átalakuláson megy keresztül. Jelen tanulmány célja ezen átalakulások megfigyelése, bemutatása.

Jelen tanulmányban agglomeráció alatt a KSH által meghatározott területet értem, amely: hivatalos adatgyűjtési és tervezési egység valamint kiemelt fejlesztési régió.³ A hivatalos beosztás az agglomerációs övezet összesen 81 települését hat szektorba sorolja, ezek: az északnyugati, a nyugati, a déli, a délkeleti, a keleti és az északi szektorok.⁴

A szegregáció mérése

Elemzésemben a települések közötti szegregáció alapvető vizsgálati módszere az úgynevezett szegregációs indexekkel történő összehasonlítás lesz. Ez a módszer alkalmas a vizsgált terület adott dimenzió mentén fennálló heterogenitásának vagy homogenitásának számszerűsítésére és az időbeli összehasonlításra. A szakirodalom több szegregációs mutatót is számon tart, amelyek közül elemzésemben az egyik leggyakrabban előforduló, legtöbb kutató által elfogadott indexet⁵ használom, az ún. disszimilitás indexet.⁶

3 KSH (1998) Közlemények a budapesti agglomerációról. 8. A budapesti agglomeráció az ezredforduló küszöbén, KSH.

4 Az agglomerációs övezetbe tartozó települések szektoronként:

Északnyugati szektor: Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Kisoroszi, Leányfalú, Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Pilisjászfalu, Pilisszántó, Pilisszentiván, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pilisvörösvár, Pócsmegyer, Pomáz, Solymár, Szentendre, Szigetmonostor, Tahitótfalú, Ütöm, Visegrád + Remeteszőlős.

Nyugati szektor: Biatorbágy, Budajenő, Budakeszi, Budaörs, Herceghalom, Páty, Perbál, Telki, Tinnye, Tök, Törökbálint, Zsámbék.

Déli szektor: Délegyháza, Diósd, Dunaharaszti, Dunavarsány, Érd, Halásztelek, Majosháza, Pusztazámor, Sóskút, Százhalombatta, Szigethalom, Szigetszentmiklós, Taksony, Tárnok, Tököl.

Délkeleti szektor: Alsónémedi, Ecsér, Felsőpakony, Gyál, Gyömrő, Maglód, Ócsa, Üllő, Vecsés.

Keleti szektor: Csömör, Erdőkertes, Gödöllő, Isaszeg, Kerepes, Kistarcsa, Mogyoród, Nagytarcsa, Pécel, Szada, Veresegyház.

Északi szektor: Csomád, Dunakeszi, Fót, Göd, Örbottyán, Sződ, Sződliget, Vác, Vácrátót + Csörög.

5 Massey, Douglas S. & Denton, Nancy A. (1988) *The Dimensions of Residential Segregation*. The University of North Carolina Press-Social Forces, volume 67:2. pp. 281–315.

6 A disszimilitás index (D) az egyenletességtől való eltérést méri. Értéke azt mutatja meg, hogy a teljes kisebbség mekkora részének (százalékának) kellene elköltöznie ahhoz, hogy eloszlása a teljes területen egyenletes legyen. Az index értéke 0 és 1 között mozog, ahol: D=0, ha a terület maximálisan integrált, azaz a területek között a két csoport megoszlása teljesen azonos, és D=1, ha a terület maximálisan szegregált, azaz a két megoszlás egymást kizáró. Míg az Egyesült Államokban a szegregált területek disszimilitás értékei 60–80 százalék között mozognak, addig Magyarországon a 20–30 százalékos értékek már jelentős térbeli elkülönülésre utalnak.

$$\text{Disszimilitás index: } \frac{\sum_{i=1}^n |t_i \cdot p_i - P|}{[2TP(1-P)]}$$

ahol n = a vizsgált területi egységek száma (db); t_i = az i-edik körzet teljes népessége (fő); T = a teljes terület népessége (fő); p_i = az i-edik körzet kisebbségi aránya; P = a teljes terület kisebbségi aránya.

Szegregációt mindig egy adott, pontosan körülhatárolt területen lehet mérni, a teljes terület kisebb egységei között. Méréséhez szükség van tehát egy nagyobb, lehatárolt területre, valamint több, ezt lefedő kisebb körzetre, amelyek között az elkülönülés mértéke vizsgálendő. Szükség van továbbá két csoportra, ezek között kérdéses a szegregáció mértéke. A két csoport lehet egy kisebbség (diplomások) és a hozzá tartozó többség (nem diplomások), vagy két szélsőséges – ugyanazon dimenzió mentén meghatározott – kisebbség (diplomások és iskolázatlanok).

Az iskolai végzettség alakulása a budapesti agglomerációban

Az iskolai végzettséget vizsgálva, a területi elkülönülés mértékét a következő csoportok között elemzem: iskolázatlanok-iskolázottak; diplomások-diploma nélküliek; iskolázatlanok-diplomások. Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált időszakban jelentősen csökkent az alacsonyan, és növekedett a magasan kvalifikáltak száma a terület valamennyi településén. 1980 és 2001 között az iskolázatlanok száma 126 257-ről 41 632-re apadt, míg a diplomával rendelkezők száma 19 880-ról 70 570-re emelkedett. Ezzel a két csoport területbeli aránya megváltozott.

1. táblázat: Az iskolai végzettség szerinti szegregáció az agglomerációs övezetben

	1980	1990	2001
	Dissimilaritás index		
Iskolázatlan-iskolázott	0,110	0,113	0,117
Diplomás-diploma nélküli	0,220	0,219	0,210
Iskolázatlan-diplomás	0,279	0,283	0,267

Forrás: Saját számítások.

2. táblázat: Az iskolai végzettség szerinti szegregáció az agglomeráció városaiban és falvaiban

	Városok			Falvak		
	1980	1990	2001	1980	1990	2001
	Dissimilaritás index					
Iskolázatlan-iskolázott	0,109	0,099	0,107	0,085	0,084	0,098
Diplomás-diploma nélküli	0,191	0,178	0,176	0,160	0,185	0,219
Iskolázatlan-diplomás	0,247	0,230	0,222	0,200	0,229	0,262

Forrás: Saját számítások.

A kapott eredményeket megfigyelve, első ránézésre az időbeli stabilitás tűnik ki. Az eredmények további elemzésével azonban legalább két érdekes megállapítást tehetünk. Feltűnő egyrészt a diplomások többiekétől való határozottabb térbeli elkülönülése – a teljes övezetet figyelve a legmagasabb szegregációs értékeket a két szélső, azaz az iskolázatlan-diplomás csoportok összehasonlításánál láthatjuk – ezt követi a diplomás-diploma nélküli, majd az iskolázatlan-iskolázott csoportok összevetése. Az eredményekből úgy tűnik, a magasabb diplomás aránnyal rendelkező települések jobban elkülönülnek, mint az alacsonyabb iskolázottsággal jellemezhető területek. Jól látszik másrészt a városok és falvak közötti különbség is. Míg a városok esetében nem történt érdemi elmozdulás, addig a falvak te-

kintetében szignifikáns a változás a bemutatott három időpont között. Az agglomerációs övezet városaiban, a teljes területhez hasonlóan, az időbeli stabilitás a jellemző, a vizsgált csoportok közötti szegregáltság foka pedig valamivel a teljes területen tapasztaltak alatt marad. A községek táblázatában a disszimilaritás index azonban azt mutatja, hogy 1980 és 2001 között erősödött a falvak közötti szétválás – egyre jobban elkülönülnek a lakosságszámukhoz viszonyítva több diplomással büszkélkedő falvak. Míg az iskolázatlanok és iskolázottak között mért szegregáció itt sem mutat érdemi változást, addig a diplomások és diploma nélküliek, valamint a diplomások és iskolázatlanok térbeli egyenlőtlensége jelentősen erősödött a két évtized alatt. Az agglomeráció falvai között tehát jelentősebb a legmagasabb befejezett iskolai végzettség alapján történő elkülönülés mértéke és számottevőbb annak erősödése is, mint ugyanez az agglomeráció városai, vagy a teljes településgyűrű esetében. Úgy tűnik, hogy bizonyos falvakban magasabb és jobban nő a diplomások aránya, mint máshol, ami egyes községek egyre inkább városias jellegét adhatja. Mint később látható lesz, ezek a községek nagyrészt az agglomerációs gyűrű nyugati, északnyugati területein fekszenek. Az agglomeráció más községeiben – leginkább a déli, délkeleti községekben – az előbbiekkal szemben a lakók iskolázottsági szintje nem változott az átlagosnál nagyobb mértékben, ezek a települések így feltehetően inkább megtartották eredeti jellegüket is. A kapott eredményeket vizsgálva még egy jelenség kiemelhető. Elsősorban a községek helyzetét vizsgálva látható, hogy a vizsgált időintervallum második felében tapasztalható a jelentősebb változás. 1990 és 2001 között az elemzett index értéke nagyobbat ugrik, mint 1980 és 1990 között, nem meglepő, hogy a rendszerváltás utáni időszak hozta a területen a nagyobb változásokat. Az iskolázottsági helyzethez hasonlóan a ki- és bevándorlások alakulása is eltérően alakul 1990 előtt, illetve az után.

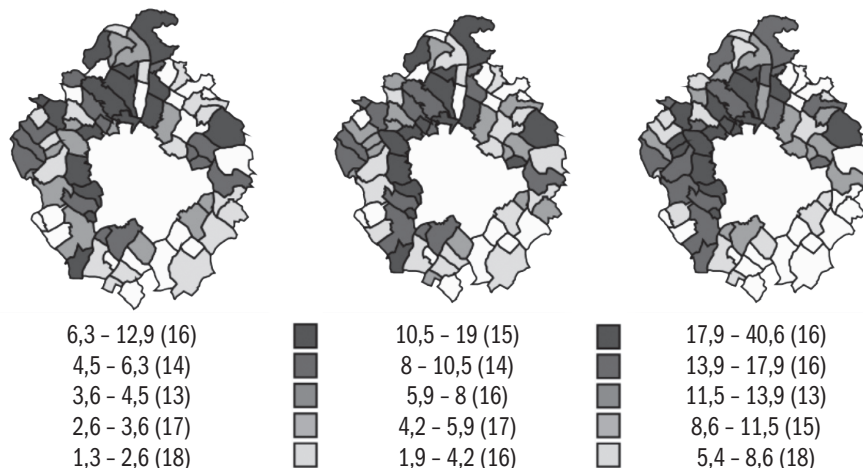
A bemutatott számokból tehát a magasabb diplomás arányú területek egyre erősebb szegregálódása derül ki, amely jelenséget, ha térben megvizsgálunk, még pontosabb képet kaphatunk. A szegregációs indexek a térbeli elkülönülés mértékét képesek bemutatni, a területek közötti elkülönülés mintázatát, és a lehetséges időbeli átrendeződéseket csak további elemzések során, például térképi ábrázolás segítségével deríthetjük ki. Az ábrák valóban jól szemléltetik a magas diplomás aránnyal rendelkező települések egyre nagyobb térbeli közeledését, illetve a teljes terület északnyugati és délkeleti szektorának távolodását. Ha az egyes településeken megfigyeljük a diplomások (1. ábra), vagy éppen az iskolázatlanok (2. ábra) népességen belüli arányát, és ennek időbeli változását, akkor az agglomerációs gyűrű térképén kirajzolódik egy szektorális és egy kör-körös vagy réteges elrendeződés is. Ez a területi struktúra már az elemzés első időpontjában, 1980-ban is egyértelműen létezett, azóta azonban határozottan erősödött, tovább kristályosodott. Egyértelmű, hogy az agglomerációs gyűrű nyugati, északnyugati területei vannak a legjobb (és egyre javuló) helyzetben, ezt követik a keleti (igencsak heterogén) részek, majd a sort erősen leszakadva a déli, délkeleti terület zárja. Mindemellett megfigyelhető a fővárostól távolabb fekvő településekhez képest az ahhoz közelebbiek magasabb státusa, jobb helyzete is.

A területen, különösen a falvak között, és különösen a diplomások körében látott szegregáció magas szintje, és növekedése mögött különböző társadalmi folyamatok húzódnak meg. A városok és falvak közötti jelentős különbség oka elsősorban az lehet, hogy a városok többsége városi mivoltuknak köszönhetően eleve jobb helyzetben volt, szerkezettük, lakosság-összetételük egymáshoz jobban hasonlított – városias volt. Ezzel szemben,

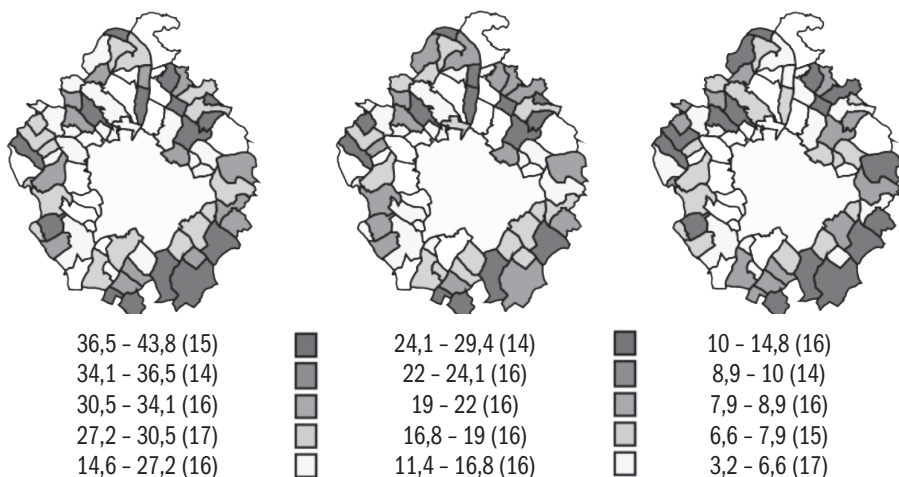
az agglomeráció falvai közül, leginkább a nyugati területeken fekvők, falusi helyzetükből az utóbbi évtizedben közel városi helyzetet tudtak teremteni – népességnövekedésükkel (és az új lakosok igényeinek többé-kevésbé sikeres kiszolgálásával) rohamosan megindultak az urbanizálódás útján. Ez a jelenség egyúttal a város-falu közti különbség elmosódását, és a falvak közötti erősödő széthúzást is magában hordozhatja.

1. ábra: A diplomások aránya a budapesti agglomerációs övezet egyes településein, százalék (településszám) 1980, 1990, 2001

Forrás: saját szerkesztés.

2. ábra: Az iskolázatlanok aránya a budapesti agglomerációs övezet egyes településein, százalék (településszám) - 1980, 1990, 2001

Forrás: saját szerkesztés.

Természetesen feltételezhető, hogy a változásokhoz nagymértékben hozzájárul a Budapestről kiköltözők eltérő iskolai végzettségi szintje, illetve a kiköltözések irányának iskolai végzettség szerinti különbözősége, amely feltételezés egybecseng a Budapestről

induló, sugárszerű kiköltözések elméletével is. Valószínűsíthető, hogy a budai oldalon fekvő agglomerációs települések, kedvezőbb fekvésüknél, helyzetüknél, könnyebb megközelíthetőségüknél, előnyösebb földrajzi adottságaiknál fogva erősebb vonzóerőt jelentenek a magasabban képzett költözők körében, a másik oldalon pedig elérhetetlenek az alacsonyabban iskolázottak számára. Ezek a területek tekinthetők tehát Budapest igazi szuburb területeinek. A másik oldalon, a déli területeken, úgy tűnik nem a klasszikus szuburbanizáció okozza az ott is megfigyelhető népességnövekedést. Minthogy az itt fekvő településeken a diplomások aránya, azaz a magasán kvalifikáltak aránya nem, vagy csak jóval kisebb mértékben nő, úgy tűnik, ez a társadalmi réteg nem, illetve kevésbé szerepel a beköltözők között. A déli szektor vándorlási különbségének 1990 és 2001 közötti pozitív egyenlegéből arra lehet következtetni, hogy az e területet választók iskolázottsági szintje, ezzel pedig társadalmi státusa alacsonyabb, ha nem is a legalacsonyabb. Természetesen a fővárosból való kiköltözések megindulása, egyben a jobb módúak lehetőségeinek szélesedése, és a rosszabb helyzetben lévők gyakori kényszerhelyzetbe kerülése mind a rendszerváltás időszakára, illetve az azt követő évekre tehető.

Gergely Júlia

Az emlékeink olyasvalamik, amelyekért hálásnak kell lennünk

A tanulmány az oral history kutatási módszer háttérében álló elméleteket igyekszik fel tárni.¹ Az oral history típusú visszaemlékezések elsődleges, közvetlen forrásai egy releváns kép felállításának, az élettörténeti emlékek forrásként való alkalmazása rendkívüli hitelességet, természetességet biztosít. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a szóban elbeszélte történelem, mint emlékezés-gyűjtemény során milyen szerepet játszik maga az emlékezet.

Az emlékezet, mint agyi tevékenység során számos egymástól különálló független folyamat játszódik le.² Az emlékezet életünk egyik szükséges feltétele.³ Egy-egy faj fenntartásához nélkülözhetetlen, hogy képes legyen a rá jellemző tulajdonságokat elraktározni, amelyeket később újra lehet másolni. A fajra jellemző tulajdonságok, azaz a genetikai örökség így lesz része a faj emlékezetének. Ehhez társul még az a fajta „individuais emlékezet”,⁴ amely a különböző fajokat képessé teszi a tanulásra és a helyzethez való alkalmazkodásra.

Az ember emlékei nem hasonlíthatók az életünkről készült egy-egy fényképfelvételhez.⁵ Emlékeink korábbi tapasztalatokat, illatokat, színeket, zajokat, érzelmeket, benyomásokat tartalmaznak. Az emlékezés így szubjektív tapasztalat, olyan szubjektív folyamat, amely során az agy számos területéről törnek elő a korábban elraktározott szunnyadó emlékek. Jellegeből adódik, hogy a bennünk felhalmozódott emlékeinket az újabb tapasztalatok átalakítják, átírják. Így a háttérismeretek beleolvadnak történeteink kódolásába. Daniel

1 Készült a Debreceni Egyetem nevelés- és művelődéstudományi doktori programja keretében. Témavezető: Dr. Brezsnaynszky László.

2 Schacter, Daniel L. (1998) *Emlékeink nyomában*. Budapest, Háttér Kiadó. p. 18.

3 Rui Da Silva Neves (2000) *Emlékek, képek, gondolatok*. Budapest, Osiris Kiadó. p. 30.

4 Uo. p. 30.

5 Schacter (1998) i.m. p. 19.